

Etniset ryhmäsuhteet ja maahanmuuttajien akkulturaatio

TUULI ANNA MÄHÖNEN & INGA JASINSKAJA-LAHTI

12.1 ETNISET RYHMÄSUHTEET MEILLÄ JA MUUALLA

Maahanmuuttoa ja etnisten ryhmien välisiä suhteita voidaan tarkastella monista eri näkökulmista, joiden painotukset ulottuvat yksilön psyykkisistä prosesseista laajoihin ideologisiin lähtökohtiin (esim. rasismi, monikulttuurisuusideologia). Esimerkiksi rasismia suomalaisessa yhteiskunnassa on viime aikoina tutkittu varsin vilkkaasti (ks. Rastas 2007; Perho 2010; Puuronen 2011; Souto 2011).

Tässä luvussa rajaamme tarkastelumme sosiaalipsykologiseen näkökulmaan yhdistäen sosiaalipsykologiseen asennetutkimukseen akkulturaation ja identiteettien tutkimusta, jota on harjoitettu kulttuurienvälisen psykologian alalla. Aluksi tarkastelemme Suomea maahanmuuttomaana erityisesti asenneilmapiirin näkökulmasta. Sen jälkeen paneudumme tarkemmin etnisten asenteiden tutkimukseen sekä esittelemme tärkeimpiä enemmistö- ja vähemmistöryhmien asenteisiin vaikuttavia tekijöitä. Lopuksi tarkastelemme etnisten ryhmien välisiä suhteita osana muutosprosessia, jonka lisääntynyt maahanmuutto aiheuttaa, ja annamme esimerkkejä tutkimukseen perustuvista keinoista, joiden avulla etnisten ryhmien harmonista rinnakkaiseloä voidaan edistää käytännössä.

Etnisten ryhmäsuhteiden kuvaaminen koko yhteiskunnan tasolla on vaikeaa tai jopa mahdotonta, sillä kuvauksen värittyminen myönteisemmäksi tai kielteisemmäksi on pitkälti kiinni tarkastelun näkökulmasta ja aikajänteestä. Kun arvioidaan integraatiopolitiikkaa, Suomi sijoittuu kansainvälisissä seurantatutkimuksissa länsimaiden kärkijoukkoon. MIPEX III -tutkimuksessa (Huddleston ym. 2011) Suomen erityisvahvuusiksi

katsottiin esimerkiksi maahanmuuttajien hyvät mahdollisuudet poliittiseen osallistumiseen sekä lakisääteiset syrjinnän vastaiset toimet. Yhteiskunnan lainsäädäntö ja viralliset käytännöt ovat kuitenkin eri asia kuin sen jäsenten asenteet, käyttäytyminen ja kokemukset. Instituutioiden lisäksi tuleekin kiinnittää huomiota yksilö- ja ryhmätason prosesseihin, jotka vaikuttavat etnisten ryhmäsuhteiden taustalla.

Vaikka MIPEX-tutkimus antaa maahanmuuttajien tilanteesta Suomessa varsin myönteisen kuvan verrattuna moniin muihin Euroopan maihin, vuonna 2008 tehdyssä vertailussa väestön asenteet näyttivät hieman kielteisempinä kuin Euroopassa keskimäärin (Euroopan komissio 2008a). Kun vastaajilta esimerkiksi kysyttiin, kuinka mukavaa tai epä mukavaa (asteikolla yhdestä kymmeneen) olisi saada toista etnistä taustaa edustava naapuri, suomalaisten vastauksien keskiarvo (7,4) oli hieman eurooppalaista keskiarvoa (8,1) matalampi. On myös huomionarvoista, että suomalainen asenneilmapiiri näyttää joidenkin vuosien takaisen myönteisen trendin jälkeen kääntyneen jälleen torjuvammaksi. Asenteet maahanmuuttajia ja erityisesti työperusteista maahanmuuttoa kohtaan olivat myönteisimmillään viimeisimmän talouden nousukauden aikana (Jaakkola 2005, 2008; Ervasti 2009). Tuoreimmat Elinkeinoelämän valtuuskunnan (EVA) tutkimukset kertovat kuitenkin asenteiden muuttuneen aiempaa kielteisemmiksi (Haavisto & Kiljunen 2011). 2000-luvun alkuun ajoittunut kielteisten asenteiden lientyminen loppui vuosikymmenen puolivälin tienoilla, ja tämän jälkeen on nähty viitteitä siitä, että maahanmuuttoasenteet olisivat alkaneet muistuttaa 1990-luvun lamavuosien asenteita. Yhteiskunnan taloustilanteella onkin usein merkittävä vaikutus etnisten ryhmien välisiin suhteisiin.

Suoraviivaisten johtopäätösten tekeminen etnisten ryhmäsuhteiden tilasta ja kehitystrendeistä yksittäisten tutkimusten ja gallupien avulla on kuitenkin vaikeaa, ellei mahdotonta. Asenteet vaihtelevat paljon tutkitun väestöryhmän mukaan ja toisaalta asenteiden kohteen mukaan. Ensinnäkin esimerkiksi naiset, nuoret, korkeammin koulutetut sekä poliittisen vasemiston ja vihreiden edustajat suhtautuvat myönteisemmin maahanmuuttoon ja maahanmuuttajiin. Sitä vastoin miehillä, iäkkäämmillä, matalammin koulutetuilla sekä poliittista keskusta-oikeistoa ja perussuomalaisia edustavilla on keskimäärin kielteisemmät asenteet (ks. esim. Jaakkola 2005; Ervasti 2009; Haavisto & Kiljunen 2011). Toiseksi Suomea maahanmuuttomaana kuvaa maahan tulevien ryhmien heterogeenisuus (ks. tarkemmin luku 2 tässä teoksessa). Seurantatutkimusten mukaan suomalaiset suhtautuvat myönteisimmin kulttuuriltaan samankaltaisista, korkean elintason maista tuleviin maahanmuuttajiin. Köyhemmistä maista lähtöisin oleviin, ulko-

näöltään ja kulttuuriltaan suomalaisista selvästi erottuviin ihmisiin suhtautaan kielteisemmin (Jaakkola 2005; 2008; viranomaisten suhtautumisesta eri kansallisuusryhmien maahanmuuttoon ks. Pitkänen 2006). Tällaiset asenteiden eroavaisuudet niiden kohteen mukaan heijastavat yhteiskunnassa vallitsevaa etnistä hierarkiaa. Ympäri maailmaa saadut tutkimustulokset osoittavat yhteiskuntien tyypillisesti järjestäytyvän väestöryhmien etnisten taustojen mukaan niin, että etnistä valtavirtaa edustavat ovat hierarkian huipulla, ja seuraavaksi tulevat ryhmät, joiden kulttuuri on valtavirtaa lähellä (van de Vijver 2009).

Etnisen hierarkian olemassaolon voi havaita myös niin sanotuista uhritutkimuksista. Enemmän rasismia ja syrjintää kokeneet maahanmuuttajat kuuluvat tyypillisesti ryhmiin, jotka ovat muita alempana yhteiskunnan etnisessä hierarkiassa (Jasinskaja-Lahti ym. 2006b). Poikkeus Suomen etnisessä hierarkiassa ovat ulkonäöltään ja pitkälti myös kulttuuritaustaltaan suomalaisenemmistöä lähellä olevat venäläiset maahanmuuttajat, jotka tutkimusten mukaan kuuluvat suomalaisenemmistön vähiten arvostamiin maahanmuuttajaryhmiin arabien ja somalialaisten kanssa (Jaakkola 2005). Etnisen hierarkian vaikutukset maahanmuuttajaryhmien kohteluun ja arvostukseen eivät silti ole suoraviivaisia. Esimerkiksi inkerinsuomalaisten paluumuuttoon suhtaudutaan yleisesti hyvin myönteisesti, mutta arkielämässä heidät kuitenkin sekoitetaan etnisesti venäläisiin maahanmuuttajiin, jotka ovat kielteisten asenteiden kohteina (ks. tarkemmin Jaakkola 2005; Mähönen & Jasinskaja-Lahti 2012). Voidaan myös ajatella, että jo erilaisuuden havaitseminen sinänsä on usein arvottavaa ja hierarkkista. Maahanmuuttajille avautuvat hyvin erilaiset mahdollisuudet yhteiskunnan jäsenyyteen sen mukaan, luokitellaanko heidät esimerkiksi uhaksi vai uhriksi (Suurpää 2002, 40).

Etnisiltä taustoiltaan moninainen venäjänkielinen vähemmistö on ylivoimaisesti suurin maahanmuuttajaryhmä Suomessa (ks. luku 2 tässä teoksessa) ja tästä syystä niin kotimaisen maahanmuuttotutkimuksen kuin tässä luvussa esitettävien tutkimustulostenkin keskiössä. Ryhmä on useiden suomalais-tutkimusten mukaan paitsi kielteisten asenteiden myös kielteisten stereotyyppien ja syrjinnän kohde (esim. Jasinskaja-Lahti ym. 2006a; Mähönen 2011; Mähönen & Jasinskaja-Lahti 2012). Kun venäjänkielisten asemaa Suomessa verrattiin saman väestöryhmän asemaan Virossa, Latviassa ja Liettuassa, havaittiin, että syrjittyjen osuus on Suomessa suurempi kuin missään muussa tutkitussa maassa: joka neljäs Suomessa asuva venäläinen raportoiti tulleensa syrjityksi edeltävän vuoden aikana (EU-MIDIS 2009).

Suomalaisenemmistön kielteisiä asenteita maahanmuuttoa ja maahanmuuttajia kohtaan perustellaan usein arkipuheessa suomalaisten tottumatto-

muudella toisiin kulttuureihin. Kuitenkin juuri venäjänkielisellä vähemmistöllä on maassamme pitkä historia (Shenshin 2008). Koska etnisten ryhmien väliset suhteet eivät koskaan kehity irrallaan historiallisesta ympäristöstään, tulehtuneita suhteita selittänevät tässä tapauksessa pikemminkin yhteistä historiaa leimanneet sodat ja muut konfliktit kuin yhteiselon pituus (vrt. esim. Tropp 2008).

Tässä yhteydessä on myös huomattava, että maahanmuuttajien pienen määrän vuoksi mahdollisuudet myönteiseen kanssakäymiseen etnisten ryhmien välillä ovat Suomessa huomattavasti vähäisemmät kuin monissa muissa Euroopan maissa. Viimeisimmän Eurobarometrin suomalaisvastaajista 52 prosenttia kertoi, ettei heillä ole yhtään ystävää tai tuttavaa toisista etnisistä ryhmistä (Euroopan komissio 2008a). Vastaava eurooppalainen keskiarvo on 44 prosenttia (Euroopan komissio 2008a). Lisäksi niin Suomea kuin muutakin maailmaa koetelleet talouslamat ovat vaikuttaneet kielteisesti etnisiin ryhmäsuhteisiin (ks. esim. Heinmueller & Hiscox 2007). Ne ovat lisänneet sekä kansalaisten että poliittisten toimijoiden maahanmuuttovastaisuutta (Haavisto & Kiljunen 2011; Puuronen 2011). Etnisten suhteiden taustalla vaikuttavista mekanismeista keskeisimpiä ovatkin juuri ryhmien väliset kontaktit ja kilpailu rajallisina pidetyistä resursseista (Pettigrew & Tropp 2006; Riek ym. 2006).

Ryhmien välinen kanssakäyminen sekä erityisesti vapaaehtoiset ja läheiset ihmissuhteet vaikuttavat myönteisesti asenteisiin toista ryhmää kohtaan (Allport 1954; Pettigrew & Tropp 2006; Suomessa ks. Jaakkola 2005; Mähönen 2011). Kilpailulliset kontaktitilanteet kuitenkin vain kärjistävät ryhmien välisiä suhteita (Sherif 1966; Tajfel & Turner 1979). Onkin paradoksaalista, että lisääntyvä maahanmuutto ja kulttuurien rinnakkaiselo voi johtaa sekä ennakkoluuloja hälventäviin kontakteihin että kilpailuun ja uhan kokemuksiin ryhmien välillä (esim. Hjerm 2009; ks. myös luku 6 tässä teoksessa). Kohtaamisen luonne vaikuttaa olennaisesti siihen, mihin suuntaan ryhmien suhteet kehittyvät. Enemmistö- ja vähemmistöryhmillä on usein myös vastakkaisia tavoitteita. Esimerkiksi enemmistöryhmän edun mukaista on useimmiten säilyttää voimassa oleva valta-asetelma, *status quo*, kun taas vähemmistöryhmien edun mukaista olisi haastaa tämä asetelma (Dovidio ym. 2008).

Perinteisen sosiaalipsykologisen määritelmän mukaan asenne on melko pysyvä positiivinen tai negatiivinen arvio jostakin kohteesta (esim. Ajzen 2005). Etnisillä asenteilla tarkoitetaan näin ollen asenteita toisia etnisiä ryhmiä eli etnisiä ulkoryhmiä kohtaan. Kielteiset asenteet esimerkiksi toisia etnisiä ryhmiä kohtaan ovat lähellä *ennakkoluulon* käsitettä. *Rasismilla* puolestaan tarkoitetaan ideologiaa käsityksiä geneettisesti määräytyvistä roduista, joista toisia pidetään alempiarvoisina kuin toisia (esim. Jasinskaja-Lahti ym. 2002).

Klassisen määritelmän mukaan asenteet koostuvat kolmesta osatekijästä. Ensimmäinen osatekijä on *kognitio*, johon sisältyy esimerkiksi ihmisryhmän luokittelu yhdenäiseksi joukoksi (esim. ”maahanmuuttajat”) sekä stereotyyppit eli yleistävät uskomukset ryhmän jäsenten piirteistä (esim. ”maahanmuuttajat ovat köyhiä”). Toisen osatekijän muodostavat asenteiden kohteisiin liitettävät *emootiot*, vaikkapa pelko, ihailu, kateus tai inho. Kolmas osatekijä on näitä asenteita ilmentävä *käyttäytyminen*, kuten välttely, jäljittely, syrjintä ja nimittely. (Haddock & Maio 2004; Ajzen 2005.) Vaikka asenteet on perinteisesti nähty melko pysyvinä kognitiivisina rakenteina, nykytiedon valossa ne voivat kuitenkin olla keskenään ristiriitaisia ja vaihdella tilanteen ja ympäristön mukaan (esim. Smith & Conrey 2007; Cuddy ym. 2008).

Psykologiassa ja yhteiskuntatieteissä asenteita on perinteisesti tutkittu *eksplisiittisten* eli julkilausuttujen asenneilmausten kautta. Kielteisiä asenteita ei kuitenkaan aina haluta – tai antirasististen normien vuoksi voida – ilmaista kaikkein kärjekkäimmin, kuten alentavilla ilmauksilla tai vihamielisellä käytöksellä. Toisinaan ennakkoluuloisuus saakin symbolisempia muotoja. Tällöin kielteiset asenteet ilmaistaan kiertoteitse esimerkiksi ylikorostamalla ryhmien kulttuurieroja, pitämällä toisten kulttuurien edustajia tunne-elämältään ja kulttuurisilta piirteiltään alempiarvoisina, syylistämällä etnisen syrjinnän uhreja tai vetoamalla yksilön oikeuksiin pitää toiset kulttuurit poissa omasta elinympäristöstä (Pettigrew & Meertens 1995; Vala ym. 2009). Toisinaan suvaitsevaisuus ja monikulttuurisuus taas ovat niin olennainen osa yksilön myönteistä käsitystä itsestään, että kielteisten asenteiden olemassaolo halutaan kieltää (Dovidio & Gaertner 2004).

Koska monikulttuurisuudesta ja suvaitsevaisuudesta on tullut melko yleisesti hyväksyttyjä normeja, tutkijat ovat katsooneet tarpeelliseksi kehittää uudentyypisiä tutkimusmenetelmiä, jotka ohittaisivat vastaajien taipumuksen kaunistella asenteitaan sosiaalisesti suotavampaan suuntaan. 1990-luvulta alkaen asennetutkimus onkin keskittynyt yhä enemmän

implisiittisten eli automaattisesti aktivoituvien asenteiden tutkimiseen (ks. esim. Hofmann ym. 2005). Implisiittiset asenteet eroavat eksplisiittisistä ennen kaikkea siinä, että niitä on vaikeampi hallita. Vaikka ihminen tietoisesti ilmaisikin myönteisiä asenteita toisia etnisiä ryhmiä kohtaan, hänen ajatuksensa, tunteensa ja käyttäytymisensä saattavat olla spontaanisti ilmaistuina kielteisiä. Julkilausuttuja asenteita tutkitaan tyyppillisesti lomaketutkimusten avulla, kun taas automaattisten asenteiden tutkimuksessa tarvitaan esimerkiksi tietokoneavusteisia tai fysiologisia mittareita. Vaikka niin eksplisiittisten kuin implisiittistenkin asenteiden tämänhetkisiä mittaustapoja on kritisoitu (esim. Gawronski ym. 2007), asianmukaisesti käytettyinä niiden avulla voidaan saada tärkeää tietoa ryhmien välisistä suhteista sekä niihin vaikuttavista tekijöistä.

Kotimainen implisiittisten asenteiden tutkimus osoittaa esimerkiksi, että suomalaisenemmistöön kuuluvat nuoret eivät arvioi maahanmuuttoa vain omien kokemustensa vaan myös suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta (Mähönen ym. 2011a). Mitä tärkeämpänä kulttuurin ja elämäntavan rikastajana nuoret pitivät venäläisten maahanmuuttoa Suomeen, sitä myönteisemmät olivat heidän julkilausutut eli eksplisiittiset asenteensa ryhmää kohtaan. Vastaavaa yhteyttä eksplisiittisiin asenteisiin ei kuitenkaan löydetty kysyttäessä, kuinka tärkeänä talouden hyödyttäjänä nuoret pitivät venäläisten maahanmuuttoa. Sen sijaan mitä enemmän taloudellista hyötyä nuoret arvelivat venäläisten maahanmuuttajien tuovan yhteiskunnalle, sitä kielteisemmät implisiittiset asenteet heillä oli tätä ryhmää kohtaan. Tutkimus havainnollistaa, kuinka asenteiden eksplisiittisiä ja implisiittisiä muotoja ennustavat osin eri tekijät. Se osoittaa myös, kuinka sosiaalisesti suotavat kannat maahanmuuttoon (esim. työperusteisen maahanmuuton kannattaminen) eivät välttämättä näykään myönteisinä asenteina maahanmuuttajia kohtaan, kuten ensi silmäyksellä voisi olettaa.

Etnisten suhteiden tutkimus on sosiaalipsykologian vahvimpia tutkimusperinteitä. Vaikka alalla onkin viime vuosina alettu kiinnittää huomiota myös enemmistö-vähemmistösuhteiden vuorovaikutteisuuteen ja vähemmistöryhmien välisiin suhteisiin, valtaosa sosiaalipsykologisesta asennetutkimuksesta keskittyy edelleen etnisten enemmistöryhmien asenteiden selittämiseen. Tärkeä tutkimuslinja on myös edellä mainittu ryhmien välisten kontaktien ja sosiaalisten normien tutkimus, jolla on vankka jalansija myös Suomessa.

Useat kotimaiset (esim. Jaakkola 2005; Mähönen 2011) ja kansainväliset (esim. Pettigrew & Tropp 2006; Binder ym. 2009) tutkimukset ovat osoittaneet, että miellyttäväksi ja tasavertaiseksi koettu kontakti etnisten ryhmien

välillä lisää myönteistä suhtautumista toisiin etnisiin ryhmiin. Onnistuneen kontaktin myönteiset vaikutukset asenteisiin eivät välttämättä vaadi suoraa vuorovaikutusta toisen ryhmän edustajan kanssa. Asenteet saattavat muuttua myönteisemmiksi myös välillisesti, jos omalla ystävällä on ystävä toisesta etnisestä ryhmästä (esim. De Tezanos-Pinto ym. 2010; Tausch ym. 2011). On myös mahdollista, että asenteet muuttuvat myönteisemmiksi jopa vain kuviteltaessa miellyttävää vuorovaikutustilannetta toista kulttuuritaustaa edustavan ihmisen kanssa (esim. Crisp & Turner 2009).

Olipa vuorovaikutus suoraa, välillistä tai kuviteltua, myönteisen asenne-muutoksen näkökulmasta on tärkeää, että vuorovaikutus koetaan miellyttäväksi ja läheiseksi. Toisinaan ryhmien välisen kontaktin myönteinen vaikutus heijastuu kuitenkin vain asenteisiin tiettyjä yksilöitä kohtaan. Jotta asenne-muutos yleistyisi koskemaan koko ryhmää, vuorovaikutuskumppania tulee pitää tyyppillisenä ryhmänsä edustajana (Pettigrew & Tropp 2006). Asenteita muutettaessa olisi myös ihanteellista, että ryhmät olisivat yhteistyössä keskenään ja että ympäröivä yhteisö ja yhteiskunta tukisi vuorovaikutusta (Allport 1954). Erityisen tärkeää tällainen normatiivinen tuki on lasten ja nuorten asenteiden tapauksessa (Nesdale 2004; Stangor & Leary 2006). Pelkät kokemukset miellyttävistä kontakteista eivät itsessään riitä edistämään myönteisten asenteiden kehitystä nuorilla. Vanhempien ja kaverien normatiivinen tuki on erityisen tärkeää joillekin nuorisoryhmille, kuten kielteisiä kontakteja ja normeja taajaan arjessaan kohtaaville suomalaispojille sekä syrjäntäkokemusten kanssa painiskeleville venäjänkielisille nuorille. (Mähönen 2011.)

Kun selitetään etnisten vähemmistöryhmien asenteita, syrjäntäkokemusten merkitys korostuu muiden kontaktikokemusten joukossa. Seitsemän maahanmuuttajaryhmän syrjäntäkokemuksia vertailevassa tutkimuksessa havaittiin, että ihonväritään ja kulttuuriltaan suomalaisenemmistöstä vähemmän erottuvat maahanmuuttajaryhmät, kuten virolaiset, venäläiset, albanialaiset ja vietnamilaiset, raportoivat syrjäntäkokemuksista harvemmin kuin arabit ja somalialaiset maahanmuuttajat (Jasinskaja-Lahti ym. 2006a). Tulokset olivat linjassa aiempien aiheesta tehtyjen suomalaistutkimusten (esim. Jaakkola 2005) sekä kansainvälisten tutkimusten (esim. Lange 1999) kanssa. Näissä tutkimuksissa pohjoisafrikkalaiset ja arabitaustaiset maahanmuuttajat valikoituvat kielteisten asenteiden ja syrjäntäntä kohteiksi useammin kuin aasialais- ja eurooppalaistaustaiset maahanmuuttajat (etnisen hierarkian käsitteestä ks. myös van de Vijver 2009).

Syrjäntä vaikuttaa henkisen kärsimyksen ohella kielteisesti maahanmuuttajien asenteisiin enemmistöä kohtaan sekä tekee heistä haluttomia samastumaan kansalliseen enemmistöryhmään (Jasinskaja-Lahti ym. 2009;

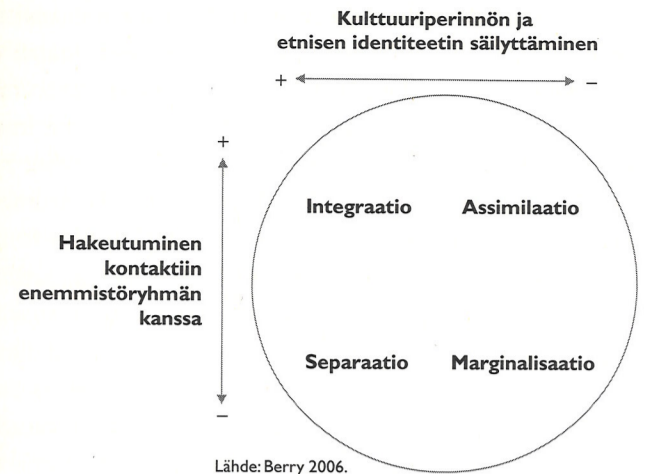
Mähönen ym. 2011a; Jasinskaja-Lahti ym. 2011). Maahanmuuttajien asenteita suomalaisenemmistöä kohtaan on tutkittu Suomessa vain vähän. On kuitenkin viitteitä siitä, että esimerkiksi venäjänkielisten nuorten asenteet suomalaisenemmistöä kohtaan ovat syrjintäkokemuksista huolimatta myönteisempiä kuin suomalaisnuorten asenteet heitä kohtaan (Mähönen 2011). Vähemmistöryhmien jäsenten asenteita toisia etnisiä ryhmiä kohtaan on vaikea ymmärtää tarkastelematta laajemmin heidän kokemuksiaan ja identiteettinsä kehittymistä kulttuurien kohdatessa.

12.3 AKKULTURAATIO JA IDENTITEETIT

Akkulturaatiolla tarkoitetaan perinteisen määritelmän mukaan ilmiötä, jossa eri kulttuureja edustavat ihmiset ovat jatkuvassa välittömässä vuorovaikutuksessa toistensa kanssa niin, että kulttuuriset piirteet muuttuvat joko toisessa tai molemmissa ryhmissä (Redfield ym. 1936). Akkulturaatio voi olla joko yksisuuntaista, jolloin vähemmistökulttuuri sulautuu osaksi valtakulttuuria, tai kaksisuuntaista, jolloin vähemmistökulttuuri säilyttää omia piirteitään ja omaksuu uusia piirteitä valtakulttuurista. Tällöin molemmat ryhmät voivat muuttua kulttuurisesti. (Berry 1997; Liebkind ym. 2004a.)

Tunnettu esimerkki akkulturaation kaksisuuntaisesta tarkastelusta on John Berryn malli (Berry 1997; 2006; kuvio 12.1). Siinä tarkastellaan sekä maahanmuuttajan halua säilyttää oma etninen kulttuuriperintönsä että halua olla vuorovaikutuksessa enemmistökulttuurin kanssa. Näiden kahden tavoitteen yhdistymisen mukaan maahanmuuttajan akkulturaatio-orientaatiosta voidaan puhua nimillä *assimilaatio* (suuntautuminen vain enemmistökulttuuriin), *separaatio* (suuntautuminen vain omaan kulttuuriin), *integraatio* (suuntautuminen molempiin kulttuureihin) tai *marginalisaatio* (eristäytyminen molemmista kulttuureista). Useiden tutkimusten perusteella integraatio on sekä enemmistö- että vähemmistöryhmien suhteille ja hyvinvoinnille paras vaihtoehto. Marginalisaatio taas on maahanmuuttajan sopeutumisen kannalta huonoin vaihtoehto.

Akkulturaatio ja siihen kytkeytyvät muutokset koskevat useita elämänalueita, ja muutokset edellyttävät sekä psykologista (emotionaalista) että sosiokulttuurista (käyttäytymiseen liittyvää) sopeutumista (Searle & Ward 1990). Maahanmuuttajan onnistuneen akkulturaation tunnuspiirteitä ovat muun muassa hyvä henkinen ja fyysinen terveys, yleinen tyytyväisyys, hyvä itsetunto, hyvä suoriutuminen työstä ja koulumenestys (Ward 1996). Akkulturaatiosta puhuttaessa ei tule myöskään unohtaa sen sosiaali-

Lähde: Berry 2006.

Kuvio 12.1. Berryn malli maahanmuuttajien akkulturaatio-orientaatioista.

psykologisia ulottuvuuksia, kuten etnisiä identiteettejä ja asenteita muita etnisiä ryhmiä kohtaan (ks. esim. Liebkind ym. 2012). Esimerkiksi Venäjältä Suomeen tulevia paluumuuttajia tutkittaessa on havaittu, että psykologista hyvinvointia, myönteisiä suhteita muihin ryhmiin ja samastumista suomalaisenemmistöön edistävät maahanmuuttoa edeltävän vaiheen myönteiset odotukset kotoutumisesta ja ryhmien välisistä suhteista sekä näiden odotusten toteutuminen tai jopa ylittyminen (Jasinskaja-Lahti & Yijälä 2011; Mähönen ym., ilmestyy).

Akkulturaatioprosessin keskeinen ja näkyvä osa on *etninen identiteetti*, jolla tarkoitetaan yksilön subjektiivista tunnetta johonkin etniseen ryhmään kuulumisesta (Phinney 1990; Liebkind 2006). Etnistä identiteettiä on tutkittu muun muassa sosiaalisen identiteetin teorian viitekehyksessä (Tajfel & Turner 1986). Tällöin keskipisteessä on sosiaalinen vertailu: muista ryhmistä edukseen erottuva etninen ryhmä voi toimia myönteisen minäkuvan lähteenä yksilölle. Etnistä identiteettiä voidaan kuitenkin tarkastella myös akkulturaatioteoreettiselta kannalta: kuinka vahvasti ihminen samastuu omaan kulttuuriryhmäänsä, enemmistökulttuuriin tai kumpaankin. Lisäksi etnistä identiteettiä voidaan lähestyä itsemäärittelyn, omaan ryhmään kohdistettujen tunteiden ja ryhmän toimintaan osallistumisen näkökulmista (Phinney 1990; Verkuyten 2005).

Sosiologista näkökulmaa etniseen identiteettiin edustaa esimerkiksi suomalaistutkimus, jossa haastateltiin Suomessa syntyneitä, maassa lapsesta saakka asuneita ja monikulttuurisissa perheissä kasvaneita maahanmuuttaja-

nuoria (Haikkola 2012). Nuoret pyrkivät erottautumaan suomalaisenemmistöstä puhetoimilla, jotka loivat yhteishenkeä ja ”kohtalotoveruutta” etnisiltä taustoiltaan eroavien nuorten kesken. On kuitenkin muistettava, että vaikka etnistä identiteettiä voidaan rakentaa ja uudelleenmääritellä joustavasti sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, kukaan ei voi valita sitä, mihin ryhmään syntyy, eivätkä toiset aina hyväksy yksilön omia määritelmiä identiteetistään (ks. esim. Verkuyten 2005; Liebkind 2006).

Vaikka vähemmistöryhmät ovatkin etnisen identiteetin tutkimuksen tyypillinen kohde, myös enemmistöryhmien jäsenillä on oma etninen identiteettinsä (esim. suomalainen). Etnisen identiteetin ohella yksilön minäkuvaan ja etnisten ryhmien välisiin suhteisiin vaikuttaa myös *kansallinen identiteetti*, joka voidaan sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa määrittellä etnisen yhteenkuuluvuuden (esim. kieli, yhteinen alkuperä, tavat) ja toisaalta kansalaisyhteiskunnan jäsenyyden ja siihen osallistumisen kautta (esim. Meeus ym. 2010; ks. myös Finell 2012). Olennaista kansallisen identiteetin muodostumisessa on kokemus kansakunnan yhtenäisyydestä, erottumisesta muihin kansoihin nähden sekä ajallisesta jatkuvuudesta (Saukonen 1999). Kansallinen identiteetti on huomattavasti väljempi, jos ryhmän jäsenyyden ehdoksi riittää kansalaisuus ja osallistuminen yhteiskunnan toimintaan (Meeus ym. 2010). Jos jäsenyyden ehtona sen sijaan on yhteinen etninen alkuperä, erityisesti ensimmäisen sukupolven maahanmuuttajien ”suomalaistuminen” on miltei mahdotonta. Esimerkiksi Virossa venäjänkielisen vähemmistön integraatio-ongelmat ovat johtuneet osin siitä, että virolainen kansallinen identiteetti edellyttää jäseniltään etnistä virolaisuutta ja on näin suljettu muita etnisiä ryhmiä edustavilta henkilöiltä (Nimmerfeldt 2009).

Kansallisella enemmistöryhmällä onkin erityisen näkyvä valta-asema identiteettineuvotteluissa. Mikäli maahanmuuttajien on vaikea kiinnittyä ympäröivään yhteiskuntaan, heidän etnisen ja kansallisen identiteettinsä välille muodostuu usein konflikti. Erään tutkimuksen mukaan venäjänkielisen vähemmistöryhmän jäsenten kokema etninen syrjintä saa heidät kääntymään pois päin suomalaisenemmistöstä ja suhtautumaan kielteisesti sitä kohtaan (Jasinskaja-Lahti ym. 2009). Toisessa tutkimuksessa taas havaittiin, että kun Suomessa asuvat venäjänkieliset nuoret kokevat suomalaisenemmistön väheksyvän heidän venäläistä kulttuuriperintöään ja sen säilyttämistä, heidän etnisen ja kansallisen identiteettinsä välille syntyy vastakkainasettelu (Mähönen ym. 2011a). Vaarana onkin tällöin noidankehä: mitä vaikeammaksi vähemmistö kokee kansalliseen ryhmään kiinnittymisen, sitä etäämmälle se siitä vetäytyy. Tämä puolestaan voi ruokkia

entisestään enemmistön kielteisiä asenteita vähemmistöä kohtaan (Jasinskaja-Lahti ym. 2009).

Kun sekä myönteisen kansallisen identiteetin että myönteisen etnisen identiteetin muodostaminen onnistuu, maahanmuuttajan on mahdollista rakentaa niin sanottu hybridi-identiteetti – yhdistelmä kahden kulttuurin parhaiksi koetuista piirteistä. Tällainen identiteetti ei välttämättä enää ole palautettavissa kahden tai useamman kulttuurin piirteisiin, vaan se on oma yksilöllinen yhdistelmänsä. Hybridi-identiteetit ovat tyypillisiä erityisesti monikulttuurisille perheille ja toisen polven maahanmuuttajille (Hutnik 1991; Verkuyten 2005; ks. luku 5 tässä teoksessa), jotka saattavat kokea kuuluvansa vanhempiensa edustamaan kulttuuriryhmään, vaikka heidän oma elämäntyylinsä muistuttaisikin enemmistökulttuuria. Vastaavasti he saattavat kokea itsensä enemmistökulttuurin jäseniksi huolimatta lapsuuden perheen kulttuuriperinnöstä muistuttavista tavoista.

Käyttäytymisen ilmentämä akkulturaatio-orientaatio ei välttämättä tarkoita sitä, että maahanmuuttaja luokittelisi itsensä tietyn ryhmän jäseneksi. Esimerkiksi Belgiassa on havaittu, että kynnys olla tekemisissä enemmistöryhmän kanssa on etnisten vähemmistöryhmien jäsenille huomattavasti matalampi kuin kynnys samastua heihin tai omaksua osia enemmistökulttuurista (Snauwaert ym. 2003). Myös Suomessa elävien vietnamilaisnuorten akkulturaatioprosessia tutkittaessa on käynyt ilmi, että vaikka nuoret olisivatkin omaksuneet suomalaisen kulttuurin tapoja, he eivät välttämättä pidä itseään suomalaisina (Liebkind ym. 2004a). Etnisen paluumuuton tapauksessa (esim. inkerinsuomalaisten muutto Venäjältä Suomeen) on puolestaan tärkeää huomata, että aiempi etninen vähemmistö-identiteetti muodostaa uuden kansallisen identiteetin pohjan. Aiemmasta kansallisesta identiteetistä muodostuu puolestaan maahanmuuton jälkeen uusi vähemmistöidentiteetti. Sosiaalipsykologinen ja akkulturaatiopsykologinen tutkimus onkin viime aikoina alkanut suuntautua kaksijakoisesta identiteettikäsitteestä yhä moninaisempien identiteettien tarkasteluun. Tällöin otetaan huomioon myös useat rinnakkaiset ja toisiaan leikkaavat ryhmäjäsenyydet. Kahtiajaolla etnisiin enemmistö- ja vähemmistöryhmiin on silti edelleen paikkansa.

12.4 ENEMMISTÖ- JA VÄHEMMISTÖRYHMIEN AKKULTURAATIO-ORIENTAATIOT

Etniset enemmistö- ja vähemmistöryhmät eroavat useimmiten toisistaan paitsi kooltaan, myös valta-asemaltaan ja statukseltaan. Enemmistöryhmät ovat tyypillisesti yhteiskuntansa etnisen hierarkian huipulla (Simon ym. 2001; Dovidio ym. 2007). Tämän vuoksi myös enemmistö- ja vähemmistöryhmien resurssit, näkökulmat, odotukset ja motivaatiot eroavat toisistaan, mikä vaikuttaa ryhmien välisiin suhteisiin.

Niin etnisissä vähemmistö- kuin enemmistöryhmissäkin maahanmuuttajien integroitumisen kannattamisesta on tullut yleinen normi. Esimerkiksi Belgiassa yli 80 prosenttia maahanmuuttajista on sitä mieltä, että integraatio on paras akkulturaatio-orientaatio (ks. kuvio 12.1; Snauwaert ym. 2003). Monissa tutkimuksissa integraatio on osoittautunut myös enemmistöryhmien eniten suosimaksi orientaatioksi (Berry ym. 2006; Jasinskaja-Lahti ym. 2003). Enemmistö- ja vähemmistöryhmien erilaiset motivaatiot tulevat kuitenkin ilmi, kun tarkastellaan, miten he ymmärtävät integraation käsitteen (Verkuyten 2005; Wolsko ym. 2006), tai kun heiltä kysytään, mitä akkulturaatio-orientaatiota he pitävät toiseksi parhaana (Jasinskaja-Lahti ym. 2003). Enemmistöryhmän mukaan toiseksi paras vaihtoehto on tyypillisesti assimilaatio (maahanmuuttajien sulautuminen osaksi enemmistökulttuuria) ja vähemmistöryhmän mukaan separaatio (maahanmuuttajien eristäytyminen enemmistökulttuurista).

Tuoreet yhdysvaltalaiset tutkimukset ovat antaneet viitteitä siitä, että enemmistö- ja vähemmistöryhmissä ymmärretään eri tavoin integraation tähtäävän monikulttuurisuusideologian hyödyt (Plaut ym. 2011). Ryhmien kulttuurierojen tunnustamista ja arvostamista korostava monikulttuurisuusideologia saattaaakin toimia tavoitteitaan vastaan ristiriitatilanteissa, joissa enemmistöryhmän jäsen kokee vuorovaikutuksen vähemmistöryhmän jäsenen kanssa uhkaavaksi (Vorauer & Sasaki 2011). Maahanmuuttaja puolestaan pitää yhteiskunnan etnisten ryhmien suhteita sitä uhkaavampina, mitä suuremman ristiriidan hän kokee yhteiskuntaan sopeutumisen ja oman kulttuurin säilyttämisen välillä. Tämä puolestaan ruokkii kielteisiä asenteita enemmistöä kohtaan (Rohmann ym. 2006). Sekä enemmistön että vähemmistön jäsenet voivat siis kokea kulttuurienvälisen vuorovaikutuksen uhkaavaksi (Riek ym. 2006), ja ryhmien asenteet toisiaan kohtaan muodostuvat aina vuorovaikutteisesti (esim. Jasinskaja-Lahti ym. 2003). On silti muistettava, että vähemmistöryhmän mahdollisuudet niin kontakteihin ryhmien välillä kuin oman kulttuurin säilyttämiseenkin ovat lopulta

kiinni valta-asemassa olevan enemmistön tahdosta (Bourhis ym. 1997). Jotta kotoutuminen voisi onnistua, maahanmuuttajan on voitava kokea enemmistöryhmän arvostavan hänen kulttuuriperintöään. Uuden kansallisen identiteetin muodostamisen olisi onnistuttava niin, ettei esimerkiksi etninen suomalaisuus ole suomalaisiksi hyväksytyksi tulemisen edellytys. Mitä sitten voitaisiin tehdä, jotta etnisten ryhmien väliset suhteet kehittyisivät myönteiseen suuntaan?

12.5 KÄYTÄNNÖN KEINOJA RYHMÄSUHTEIDEN PARANTAMISEKSI

Julkinen keskustelu maahanmuutosta sekä maahanmuuttajien ja suomalaisen enemmistön suhteista näyttyy rivikansalaiselle usein pelkkänä poliittisena väittelynä. Pohjimmiltaan keskustelun aiheena ovat kuitenkin niinkin suuret teemat kuin yhteiskuntarauha, yhdenvertaisuus ja ihmisoikeudet, jotka koskevat koko yhteiskuntaa ja sen kaikkia jäseniä. Siksi onkin syytä pohtia, mitä annettavaa tutkimustiedolla on etnisten ryhmäsuhteiden kehittämiseksi entistä rakentavampaan suuntaan. Tutkimusperusteiset interventiot suhteiden parantamiseksi voidaan jakaa karkeasti kolmeen ryhmään: suoraan ja epäsuoraan kontaktiin, ryhmärajojen muokkaamiseen ja monikulttuuriseen kasvatukseen perustuviin interventioihin. Esimerkki viimeksi mainituista on kotimainen KiVa Koulu -hanke, jonka tavoitteena on kiusaamisen vähentäminen ja jossa otetaan huomioon myös etnisten ryhmien väliset suhteet kiusaamisen taustalla (ks. esim. Strohmeier ym. 2011; Soilamo 2006).

Kokemukset myönteisestä, tasa-arvoisesta ja yhteistyöhön painottuvasta vuorovaikutuksesta etnisten ryhmien välillä kohentavat ryhmien suhteita tehokkaasti (ks. esim. Pettigrew & Tropp 2006). Myös välillisten kontaktien myönteiset vaikutukset asenteisiin on tieteellisesti todistettu (esim. Wright ym. 1997; Tausch ym. 2011). Esimerkki välilliseen kontaktiin perustuvasta interventiosta on suomalaisten yläkouluikäisten nuorten parissa toteutettu tutkimus, jossa enemmistöryhmään kuuluville nuorille kerrottiin toisten suomalaisnuorten myönteisistä kontakteista maahanmuuttajanuoriin (Liebkind & McAlister 1999; ks. myös Solares ym. 2012). Ohjatuissa ryhmäkeskusteluissa käsiteltiin tositarinoita suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ystäväystymisestä, ja tarinoissa esiintyneet nuoret sekä keskustelua vetäneet yliopisto-opiskelijat toimivat roolimalleina ryhmäkeskusteluihin osallistuneille koululaisille. Interventioon osallistuneissa luokissa asenteet

maahanmuuttajia kohtaan pysyvät ennallaan tai muuttuivat myönteisemmiksi. Vertailuluokissa asenteet puolestaan pysyvät ennallaan tai muuttuivat kielteisemmiksi. Välillisen kontaktin ja ryhmärajojen muokkaamisen vaikutuksia on testattu myös 5–11-vuotiaiden englantilaislasten keskuudessa (Cameron ym. 2006; ks. myös Guerra ym. 2010). Välillinen vuorovaikutus näyttää toimivan kaikenikäisillä lapsilla, joten tutkimuksen perusteella interventioita kannattaa järjestää päiväkotiyästä alkaen.

Asennemuutokseen tähtäävissä tiiviissä interventioissa ongelma on kuitenkin vaikutuksen pysyvyys: lyhyillä interventioilla on vaikeaa saavuttaa pitkäkestoisia tuloksia (Paluck & Green 2009). Koulujen monikulttuurisuus- ja kasvatuksessa on yleisesti koetettu vaikuttaa ryhmäsuhteisiin lisäämällä tietoja ja taitoja, edistämällä erilaisuuden arvostamista sekä kehittämällä roolinottokykyä ja konfliktinratkaisukykyä erilaisten ryhmäharjoitteiden ja dialogitekniikoiden avulla (Stephan & Stephan 2005). Niin interventioiden suunnitteleminen, toteuttaminen kuin arviointikin on kuitenkin hyvin vaikeaa. Oletetut vaikutusmekanismit vaihtelevat paljon, ja vain harvat interventiot yltyvät tieteellistä arviointia kestävään tutkimusasetelmaan, kuten kontrolloituun koehetelmaan tai pitkittäistutkimusasetelmaan (ks. esim. Paluck & Green 2009). Tulevaisuudessa pitäisikin tehdä lisää pitkittäistutkimuksia sekä interventiotutkimuksia, jotka keskittyvät aiempaa monipuolisemmin Suomen maahanmuuttajaryhmien koko kirjoon. Lisäksi tulisi tutkia etnisten suhteiden vuorovaikutteisuutta enemmistö- ja vähemmistöryhmien ja toisaalta eri vähemmistöryhmien välillä.

Tutkimustiedon hyödyntäminen etnisten ryhmien välisten suhteiden parantamiseksi olisi ensiarvoisen tärkeää paitsi poliittisissa puheissa peräänkuulutetun kustannus-hyöty-suhteen näkökulmasta, myös eettisestä näkökulmasta. Huonosti toteutetut interventiot voivat pahimmassa tapauksessa kärjistä ryhmäsuhteita entisestään ja huonontaa ennestäänkin heikossa asemassa olevien ihmisten tilannetta. Erityisesti silloin, kun pyritään parantamaan maahanmuuttajien ja enemmistöryhmän suhteita, tulisi ottaa huomioon ryhmien erilaiset motivaatiot (Bourhis ym. 1997; Turner & Brown 2008). Harmonisten etnisten suhteiden rakentaminen ei kuitenkaan ole vain tutkijoiden ja viranomaisten tehtävä. Jokainen yksilö on vastuussa omista asenteistaan ja niiden seurauksista, olivatpa ne sitten myönteisiä tai kielteisiä. Emme toimi sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa vain yksilöinä vaan myös etnisten ryhmiemme edustajina.

Suomen asenneilmapiiristä puhuttaessa mieleen tulee helposti kaksi asiaa: kahtiajakautuneisuus ja hierarkkisuus. Puhe maahanmuutosta, maahanmuuttajista ja monikulttuurisuudesta näyttää jakautuneen yhä voimakkaammin kahteen leiriin, jotka ovat asenteiltaan ja osin myös poliittisilta ideologioiltaan vastakkaisia. Asennekyselyiden keskiarvot eivät siis välttämättä anna koko kuvaa yhteiskuntamme asenneilmapiiristä. Asenteet ovat myös voimakkaan hierarkkisia: vaaleasta evankelis-luterilaisesta suomalais-prototyypistä kulttuuriltaan tai ulkonäöltään poikkeavat maahanmuuttajat saavat usein osakseen muita huonompaa kohtelua.

Yhteiskunnallisessa keskustelussa aika ajoin esiintyvät liialliset yleistyksiset johtavat helposti ajatuskulkuihin, joissa *kaikki* maahanmuuttajat näyttävät uhkana *koko* suomalaiselle kulttuurille ja elämäntavalle. Tällaiset yleistyksiset voivat paitsi voimistaa enemmistön jäsenten uhkakuvia myös viestittää maahanmuuttajille, että heihin ei haluta tutustua eikä heidän ääntensä moninaisuutta kuulla. Kansainvälistyvässä Suomessa onkin syytä pohtia vakavasti, miten kulttuuriryhmien välisiin ja suomalaisen enemmistön sisäisiin ristiriitoihin voidaan löytää ratkaisuja ennen niiden kärjistymistä.

ENEMMÄN AIHEESTA

Ennakkoluuloista ja niihin vaikuttavista tekijöistä on perustietoa suomeksi Magdalena Jaakkolan (2005; 2008) tutkimusraporteissa ja englanniksi Tuuli Anna Mähösen (2011) väitöskirjassa. Akkulturaatiota ja kotoutumista suomalaisen yhteiskuntaan käsitellään suomeksi esimerkiksi teoksessa *Venäläinen, virolainen, suomalainen* (Liebkind ym. 2004b). Englanninkielinen käsikirja *Immigrant Youth in Cultural Transition* (Berry ym. 2006) tarjoaa monipuolisia näkökulmia eri kulttuuri- ja ikäryhmien akkulturaatioprosesseihin erilaisissa konteksteissa, jotka vaihtelevat koulumaailmasta työmarkkinoille ja pakolaisuudesta työperusteiseen maahanmuuttoon. Akkulturaatiopsykologisia ja sosiaalipsykologisia näkökulmia yhdistetään englanninkielisessä artikkelikokoelmassa *Identities, Intergroup Relations and Acculturation* (Jasinskaja-Lahti & Mähönen 2009).